

ЖИТТЄТВОРЧА ПАРАДИГМА ЯК МЕТОДОЛОГІЧНА ОСНОВА СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: ТЕОРІЯ, РЕФЛЕКСІЯ, ПРАКТИКА

Павленко А. І., Сташук О. О.

ВСТУП

Сучасні соціальні трансформації, зумовлені воєнними подіями, соціально-економічною нестабільністю та зростанням кількості осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, актуалізують потребу в переосмисленні методологічних засад соціально-педагогічної діяльності. Відтак теорія соціальної роботи як цілісна система наукових уявлень і концепцій зазнає системних оновлень, що відображають провідні тенденції розвитку професійної діяльності та трансформацію її ціннісно-сміслових орієнтирів.

За результатами сучасних наукових узагальнень (Т. Семігіна¹, В. Лютий² та ін.), теоретичні моделі соціальної роботи, які активно формуються на нинішньому етапі, ґрунтуються на принципово нових світоглядних і науково-методологічних засадах та орієнтуються на дослідження процесів і практик, пов'язаних із досягненням цінностей соціальної інтеграції, імпаурменту, звільнення, життєстійкості та самореалізації особистості. Визначальним у цьому контексті є зміщення акценту з подолання проблем і відновлення функціональної спроможності клієнта на розвиток, активізацію та інтеграцію його особистісного і соціального потенціалу.

Утвердження ідей суб'єктності, цілісності та потенційної ресурсності особистості зумовлює трансформацію професійної позиції соціального працівника і соціального педагога – від патерналістської моделі допомоги до партнерської, рефлексивно зорієнтованої взаємодії, спрямованої на підтримку процесів самовизначення, саморозвитку та життєвого проектування клієнта. Відтак традиційні підходи, зосереджені переважно на компенсації дефіцитів і наданні соціальних

¹ Семігіна Т. Розвиток власних теорій соціальної роботи: глобальні тенденції. *Розвивальний потенціал сучасної соціальної роботи: методологія та технології* : матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції (15–16 березня 2018 року, Київ) : КНУ імені Тараса Шевченка. 2018. с. 190–194.

² Денисюк О.М. та ін. Актуальні питання соціальної роботи : навч. посіб. / ред. кол.: О.В. Епель, Т.Л. Лях, І.В. Силантьєва. Ужгород : РІК-У, 2023. 420 с.

послуг, дедалі частіше виявляються недостатніми для забезпечення стійких позитивних змін у життєдіяльності особистості.

Окреслені тенденції репрезентують методологічний перехід від класичних гуманістичних моделей соціальної допомоги до імплементації засад життєтворчої парадигми, яка поєднує особистісний, соціальний і освітній виміри професійної взаємодії. Її евристичний потенціал розкрито у працях Л. Сохань, І. Єрмакова, В. Нечипоренко, Н. Чепелевої та інших дослідників, які інтерпретують життєтворчість як здатність особистості до усвідомленого проектування, конструювання та реалізації власної життєвої траєкторії в умовах соціальної мінливості.

Теоретико-методологічну основу життєтворчої парадигми становлять праці українських і зарубіжних учених у галузі психології та педагогіки життєтворчості, розвитку суб'єктності, соціальної педагогіки та професійної підготовки соціальних працівників. Зокрема, у межах психології та педагогіки життєтворчості досліджено філософсько-педагогічні засади життєтворчості (Л. Сохань), проблеми формування життєвої компетентності (І. Єрмаков, В. Нечипоренко), технології розвитку життєтворчого потенціалу (О. Даценко), процеси суб'єктного вибору й самовизначення (О. Пурло, В. Ямницький), особливості життєтворчих здібностей і креативності (А. Большакова), механізми self-design та життєвого дискурсу (Н. Чепелева, С. Рудницька). Вагомим є також внесок досліджень у галузі теорії самодетермінації та мотивації (Е. Дісі, Р. Раян), а також самоорганізаційних моделей розвитку особистості (Л. Габора).

Систематизація та концептуалізація окреслених наукових підходів дає підстави розглядати життєтворчу парадигму як інтегративний теоретико-методологічний конструкт, що поєднує філософсько-антропологічні, психолого-педагогічні та соціально-педагогічні уявлення про людину як активного суб'єкта власного життєвого проектування, саморозвитку та соціальної самореалізації. У цьому контексті актуалізується необхідність поглибленого аналізу її теоретичних засад, рефлексивного потенціалу та практичних механізмів реалізації у сучасній соціально-освітній діяльності.

1. Парадигмальний вимір педагогіки життєтворчості як міждисциплінарної основи соціально-педагогічної практики

Сьогодні в Україні відбувається інтенсивне зародження і становлення нових складових галузей і подальше доповнення і збагачення існуючої системи педагогічних, освітніх та соціальних наук, зокрема це стосується педагогіки та психології життєтворчості особистості. Цей процес обумовлюється системними чинниками:

глобальними освітніми процесами, подальшою диференціацією й інтеграцією науково-педагогічного накопиченого знання, теоретичною рефлексією вже професійного досвіду й інноваційної педагогічної і освітньої практики, встановленням і розвитком міждисциплінарних зв'язків з відомими і новими науковими дисциплінами й галузями. І це цілком закономірно, оскільки психолого-педагогічні науки у сучасній загальній моделі системи наукових галузей у наукознавстві опосередковано і генетично знаходяться на перехресті таких міждисциплінарних зв'язків.

Розвиток і усвідомлення психології та педагогіки життєтворчості особистості, як окремого автентичного науково-педагогічного напрямку і галузі в Україні, співпали з активними і потужними глобальними інноваційними процесами в освітній практиці. Виникнення, практичне ствердження і розвиток унікальної вітчизняної інноваційної педагогічної концепції педагогіки життєтворчості особистості (навчання мистецтва життєтворчості) наприкінці ХХ століття стверджувало і закріплювало глобальні освітні тенденції в державі й відповідало актуальним трансформаціям українського суспільства, усвідомленню єдності освіти і культури, освіти і гуманізму та пов'язано, в першу чергу, з концептуальними ідеями у дослідженнях провідних представників Української наукової школи психології та педагогіки життєтворчості (Л. Сохань, І. Єрмаков, Г. Несен, В. Нечипоренко та ін.)³.

У контексті сучасного етапу теоретико-методологічного оформлення, педагогіка життєтворчості утверджується як автономний напрям педагогічного знання.

Теоретична рефлексія педагогіки життєтворчості особистості, як нової наукової педагогічної галузі, у соціокультурному аспекті в першу чергу обумовлена програмним цільовим усвідомленням світовою спільнотою фахівців у галузі освіти під егідою ЮНЕСКО «стовпів освіти для ХХІ століття», а також інноваційним розвитком загальних соціокультурних і міждисциплінарних засад педагогіки в умовах реформування освіти в Україні, стрімким розвитком за останні десятиліття системи педагогічних і дотичних до них людинознавчих наукових дисциплін: соціальної педагогіки й соціальної роботи, інклюзивної й реабілітаційної педагогіки, корекційної педагогіки, історії педагогіки й філософії освіти, психології, культурології,

³ Українська наукова школа психології і педагогіки життєтворчості: досягнення, проблеми та перспективи розвитку: ювілейний науково-методичний збірник : Видавництво Комунального закладу «Хортицький національний навчально-реабілітаційний багатoproфільний центр» Запорізької обласної ради, 2013. 648 с., С. 478–483.

соціології та ін. У відомій програмній доповіді міжнародної комісії ЮНЕСКО з перспектив освіти для ХХІ століття Жака Делора у 1996 році були названі в образному значенні «чотири стовпи освіти для ХХІ століття» для нового інтегрального особистісного виміру безперервної освіти – «впродовж всього життя»: навчитися пізнавати; навчитися робити; навчитися жити разом, навчитися жити з іншими; навчатися жити⁴.

Отже, у своїй концептуальній основі педагогіка життєтворчості особистості, як проєкт, процес і результат, має безпосереднє відношення до усіх перелічених «стовпів освіти для ХХІ століття», і потенційно претендує на об'єднання, «рамкову» інтерпретацію нових необхідних і актуальних для ХХІ століття освітніх можливостей. І якщо аналіз показує, що перші два «стовпи» тісно пов'язані з фундаментальними складовими традиційної освіти – з дидактикою і професійною педагогікою і освітою, то останні два – безпосередньо є новими основними завданнями педагогіки життєтворчості особистості.

Згідно третьої статті Конституції України (1996)⁵, як суверенної і незалежної, демократичної, соціальної, правової держави, людина, її життя і здоров'я названі першими у загальному переліку із 7 визначених у цьому документі найвищих соціальних цінностей. У статті 23 Основного Закону України декларується право кожної людини «на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей», у суспільстві, «в якому забезпечується вільний і всебічний розвиток її особистості», що нерозривно пов'язано з реалізацією творчої життєдіяльності особистості. Зважаючи на те, що згідно Конституції, як основного Закону України, «утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави». Ці виключно важливі фундаментальні державницькі положення обумовлюють і багато в чому пояснюють зростання уваги науково-педагогічної спільноти до феномену і проблематики педагогіки життєтворчості особистості наприкінці ХХ–початку ХХІ століття.

Серед цієї багатой наукової міждисциплінарної мозаїки, обумовленої усім багатим соціальним досвідом і культурноісторичною спадщиною людства, як продуктів життєтворчості окремих особистостей, так і їх спільнот й соціальних систем, педагогіка життєтворчості особистості у процесі теоретичного усвідомлення власної генези все більше стає тим

⁴ Learning: the treasure within: Report to UNESCO of the International Commission on Education for the Twenty-first Century / Jacques Delors, In'am Al Mufti, Isao Amagi and others; Paris : UNESCO PUBLISHING, 1996. 46 p.

⁵ Конституція України. Закон від 28.06.1996. № 254к/96-ВР. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vp#Text> (дата звернення : 15.04.2025)

«сплавом» компонентів, що може характеризуватися системною теоретичною «формулою» поєднання зв'язків і взаємодії визначених складових й наукових парадигм, основних теорій, концепцій, теоретичних підходів і методів, що їх описують, та, як наслідок, – новими унікальними практичними можливостями.

Відзначимо у цьому зв'язку той об'єктивний факт, що важливі системотвірні категорії і поняття для педагогіки життєтворчості особистості – життя, творчість, особистість широко використовуються, багатьма гуманітарними, суспільнознавчими науковими дисциплінами як фундаментальні й універсальні.

За свідченням В. Шелото⁶, такі універсальні категорії, наприклад, життя, воля, людина, особистість, мають універсальний характер й відіграють найважливішу роль у формуванні філософського, естетичного і культурологічного дискурсу та активно використовуються у пост-класичній філософії. В силу своєї універсальності такі категорії «...не можуть бути зведені ані до понять, що використовуються в рамках будь-якої конкретної науки, ані навіть до філософських категорій, завдяки яким здійснюється раціонально-теоретичне освоєння дійсності». Вони містять у собі не тільки аспект науково-раціональної інтерпретації знання, але й аспект позанаукової чи ірраціональної інтерпретації. Таке знання отримується завдяки релігійному одкровенню, безпосередньо в актах релігійної віри, у процесі літературно-художньої творчості, в ірраціоналістичній філософії тощо.

Проведений теоретичний аналіз науково-педагогічних джерел показав, що важливі теоретико-методологічні основи педагогіки життєтворчості актуалізовані у вихідних положеннях сучасної гуманістичної і культурологічної освітніх парадигм, що дістали розвиток у дослідженнях українських і зарубіжних вчених: Г. Балла, В. Бондаря, Є. Бондаревської, С. Гончаренка, О. Жорнової, І. Зязюна, В. Краєвського, Н. Крилової, Ю. Мальованого, А. Павленка, О. Падалки, А. Хуторського та інших. Гуманістична парадигма освіти передбачає своїми загальними принципами гуманізацію і гуманітаризацію, що повинні відбуватися, за визначенням С. Гончаренка⁷, на основі перегляду, переоцінки усіх компонентів педагогічного процесу у світлі їх людинотвірної функції, переорієнтації освіти на вивчення цілісної картини світу й насамперед – світу культури, світу людини. У свою чергу одним із головних і стрижневих понять культурологічного підходу є саме освіта, як складний культурний процес полісистемної передачі нормативно і ціннісного

⁶ Шелото В. М. Проблема сакрального як світоглядна проблема. *Наука. Релігія. Суспільство*. 2010. № 4. С. 94–101.

⁷ Гончаренко С. Український педагогічний словник. Київ : Либідь, 1997. 376 с.

створення культуротворчого досвіду і умов для форм самовизначення, саморозвитку, самореалізації особистості.

У свою чергу, особистість людини, особливо на початку її життєвого шляху, є ключовою ланкою сучасного педагогічного і освітнього процесу, що визнається у вихідних положеннях гуманістичної концепції освіти академіка І. Зязюна⁸. Розвиток гуманістичної концепції у багатогранних і міждисциплінарних за змістом наукових працях І. Зязюна (педагогіка, філософія освіти, мистецтвознавство, культурологія) охопив за висновком Т. Іванової і культурологічний підхід, що дозволило говорити про створення ним культурологічної парадигми освіти, де «епіцентром освіти є людина як вільна, активна індивідуальність, яка здатна до особистісної самодетермінації в спілкуванні і співпраці з іншими людьми, сама з собою і культурою»⁹.

На встановлення важливого і методологічного за сутністю зв'язку педагогіки з культурологією на ґрунті застосування концепції діяльнісного підходу у період з другої половини ХХ – на початку ХХІ століття звертається увага і у науковій монографії херсонських дослідників, присвяченій розгляду основ сучасної педагогіки: «Застосування діяльнісного підходу до розгляду культури знайшло відображення у концепціях: розуміння культури як процесу творчої діяльності суб'єкта; розгляд культури як специфічного способу діяльності людини»¹⁰ (*Основи сучасної педагогіки*, 2016, с. 24). Порівняння і співставлення розглянутих вище вихідних смислових позицій педагогіки життєтворчості особистості різними дослідниками, дозволяє прийти до висновку, що загальні засади педагогіки життєтворчості можуть бути реалізовані у дидактиці сучасної «школи життєтворчості» у процесі культурологічного підходу, як загального методологічного принципу. Культура у змісті сучасної освіти повинна стати її органічною частиною, оскільки саме вона «олюднює» дисциплінарні знання, а головною функцією культури культурологія визнає людинотворчу, або гуманістичну. Таким чином генеза сучасної педагогіки життєтворчості нерозривно пов'язана з простором культури і безпосередньо знаходиться у площині реалізації культурологічного підходу в освіті.

⁸ Зязюн І. А. Гуманістична парадигма в освіті. *Вища освіта в Україні : реалії, тенденції, перспективи розвитку*. Київ : Знання, 1996. С. 8–12.

⁹ Іванова Т. Культурологічна парадигма освіти у концепції академіка І. Зязюна. *Дзеркало тижня*. 1 березня – 6 березня 2013. URL: <https://surl.li/wabmsj> (дата звернення: 15.05.2021).

¹⁰ *Основи сучасної педагогіки : монографія / Т. О. Дмитренко та ін.* Херсон. держ. ун-т, Харків. нац. екон.ун-т ім. С. Кузнеця. Херсон : ПП Вишемирський. 2016. 462 с.

Роль і величезне значення надбань культури людства постає перед нами в життєдіяльності та освіті переважно в двох аспектах: як осягнення прогресивного впливу на розвиток цивілізації сукупності матеріальних продуктів, предметів культури, що створені людиною, і як усвідомлення всього багатства сукупності смислів – продуктів духовної культури і людської творчої думки. Процес і результат пізнання й усвідомлення особистістю відомих та пошук і створення нових смислів культурологія відносить до творчих актів, безпосередньо пов'язаних із саморозвитком особистості. У культурології, як відомо, у загальному випадку розглядаються три основних види смислів, які стають предметом засвоєння особистістю в освітньому (навчально-виховному) процесі: знання (результати пізнання), цінності (результати оцінювання), регулятиви (результати нормування поведінки і діяльності). Знання, як культурно-історичне зосередження і система когнітивних смислів людської цивілізації, залишається дуже важливою частиною культури людства, процес засвоєння якої особистістю традиційно розглядає дидактика школи. Сьогодні безсумнівним є той факт, що саме наукові знання, перевірені і випробувані практикою, є фундаментом сучасної культури. Водночас у сучасному освітньо-культурному просторі дедалі більшого значення набуває не лише засвоєння системи наукових знань, а й формування ціннісно-сміслових орієнтацій особистості, що визначають її ставлення до себе, інших і соціальної дійсності. Адже саме цінності життєдіяльності є предметом рефлексії й орієнтиром соціальної поведінки і творчої активності особистості, що спрямовані на особистісну самореалізацію впродовж життя.

2. Рефлексивно-аналітичне осмислення практики соціальної роботи та соціальної педагогіки крізь призму життєтворчої парадигми

Гуманістична парадигма, що сформувалася в середині ХХ століття на основі гуманістичної психології та соціальних наук, заклала фундамент для усвідомлення цінності та цілісності кожної особистості також і в соціальній роботі та соціальній педагогіці. Її методологічна основа орієнтована на визнання внутрішнього потенціалу людини, розвиток її автентичності та самоактуалізації через емпатійну взаємодію з фахівцем. У практичній площині це проявляється у створенні підтримувального середовища, де соціальний працівник виступає фасилітатором особистісного зростання клієнта. Життєтворча парадигма виникає як логічне продовження гуманістичного підходу, водночас розширюючи його методологічний та практичний потенціал через міждисциплінарний аналіз особистості як активного суб'єкта

життєвого конструювання. Вона орієнтує фахівця на супровід клієнта в переосмисленні життєвого досвіду, формуванні нових життєвих стратегій, відновленні суб'єктності та соціальної включеності, що робить її особливо цінною для роботи з різними категоріями клієнтів. Адже діти раннього і дошкільного віку, учні та студенти, ветерани війни, внутрішньо переміщені особи та інші соціально вразливі групи потребують не лише підтримки у вирішенні актуальних проблем, а, насамперед, супроводу в процесі відновлення цілісності життєвого шляху, особистісної ідентичності, смислоттєвих орієнтацій та здатності до самостійного життєвого вибору. Відтак життєтворча парадигма постає не лише як теоретична модель, а як дієвий методологічний інструмент рефлексивної практики соціально-педагогічної діяльності.

2.1. Особливості організації соціально-педагогічної роботи з дітьми раннього віку в центрах ранньої реабілітації на засадах життєтворчості визначаємо, спираючись на наші попередні розвідки (О. Сташук)¹¹.

Концептуальною основою життєтворчого підходу в системі ранньої соціальної реабілітації є розуміння дитини не лише як об'єкта корекційно-розвивального впливу, а як активного суб'єкта власного життєконструювання навіть за умов істотних обмежень життєдіяльності. Така позиція узгоджується з ідеями М. Монтессорі щодо самодіяльній активності дитини та з теорією Л. Виготського про компенсаторні механізми розвитку. Життєтворчий потенціал дитини раннього віку виявляється у природному прагненні до пізнання навколишнього світу, активному експериментуванні з предметно-просторовим середовищем, спонтанному пошуку способів взаємодії з оточенням, формуванні індивідуалізованих стратегій подолання труднощів.

Визначальною характеристикою організації соціально-педагогічної роботи на життєтворчих засадах є зміщення акценту з дефіцитарної моделі розвитку на ресурсно-орієнтовану парадигму підтримки дитини та її сім'ї. У цьому контексті діагностична функція соціального педагога набуває нового змістового наповнення: замість фіксації відхилень від вікових нормативів пріоритетним стає виявлення індивідуальних ресурсів дитини, особливостей її пізнавальної активності, сильних сторін та природних схильностей. Така діагностика

¹¹ Сташук О. О. Соціально-педагогічна характеристика сприятливого середовища реабілітаційного закладу для дітей з психофізичними порушеннями *Актуальні проблеми освітньо-реабілітаційного простору: соціальні, педагогічні та психологічні аспекти* : монографія / за заг. ред. В. В. Нечипоренко, за ред. Н. М. Гордієнко, М. А. Дергач. Запоріжжя : Вид-во Хортиц. нац. акад., 2022. Т. 2. 436 с., С. 300–324.

ґрунтується на систематичному спостереженні в природних життєвих ситуаціях, аналізі спонтанної діяльності, вивченні специфіки взаємодії з різними компонентами середовища.

Принципово важливою умовою реалізації життєтворчого підходу є формування гуманістично зорієнтованого освітньо-реабілітаційного простору, який стимулює дитячу ініціативність, автономію та відповідальність за власний вибір у безпечних умовах. По-перше, середовище має бути варіативним, забезпечуючи можливість вибору видів діяльності, матеріалів і форм взаємодії. По-друге, воно повинно бути трансформувальним, що дозволяє дитині впливати на організацію простору відповідно до власних потреб і задумів. По-третє, середовище має включати завдання різного рівня складності, створюючи умови для самостійного визначення зони актуального та найближчого розвитку.

Особливого значення набуває організація соціальних практикумів: із форм відпрацювання окремих навичок вони трансформуються у простір проживання цілісних життєвих ситуацій, у межах яких дитина постає активним конструктором власного досвіду. Соціальний практикум не обмежується алгоритмізацією поведінкових дій, а спрямований на формування усвідомленого ставлення до соціальної взаємодії, розвиток рефлексії та вибудовування індивідуального репертуару соціальних стратегій. Так, практикум із формування навичок самообслуговування організовується не як механічне тренування операцій, а як проживання смислотворчих ситуацій, у яких відповідна діяльність набуває особистісної значущості. Приготування їжі розглядається як акт творення соціально цінного продукту, що актуалізує переживання власної компетентності; прибирання простору – як спосіб його індивідуалізованої організації відповідно до власних потреб. Такий підхід вимагає від соціального педагога не лише володіння методиками раннього втручання, а й здатності виявляти життєтворчий потенціал у повсякденних ситуаціях.

Функціонування міждисциплінарної команди орієнтує команду на підтримку цілісності життєвого досвіду дитини. Це означає інтеграцію професійних зусиль навколо розвитку її суб'єктності та життєвої активності. Координаційна роль соціального педагога набуває стратегічного характеру й спрямовується на узгодження діяльності фахівців відповідно до життєтворчого потенціалу дитини. Батьки розглядаються як активні учасники формування життєвої стратегії родини в умовах особливих потреб дитини. Соціальний педагог підтримує процес переосмислення сімейної ситуації з позицій ресурсності, життєвої перспективності та потенціалу розвитку. Робота з батьками передбачає сприяння усвідомленню власних ресурсів і

ціннісних орієнтацій, підтримку у формуванні індивідуалізованої стратегії сімейного життя, фасилітацію відновлення батьківської компетентності та впевненості. Фахівець створює умови для переорієнтації батьківського сприйняття дитини з дефіцитарної моделі на модель розвитку її унікального потенціалу. Методичний інструментарій соціального педагога в межах життєтворчої парадигми включає нарративні практики реконструкції сімейних історій, рефлексивні діалоги, спільний аналіз життєвих ситуацій, організацію міжсімейної взаємодії та взаємопідтримки. Ці методи сприяють розширенню спектра життєтворчих стратегій і формуванню позитивної ідентичності сім'ї.

Оцінювання ефективності соціально-педагогічної діяльності не обмежується кількісною фіксацією сформованих навичок. Критеріями результативності виступають: зростання самостійності дитини, розширення спектра її життєвих практик, позитивні трансформації сімейної системи, посилення соціальної включеності та комунікативної активності.

Таким чином, організація соціально-педагогічної роботи з дітьми раннього віку в центрах ранньої реабілітації на засадах життєтворчості передбачає системну трансформацію всіх компонентів реабілітаційного процесу – від світоглядно-методологічних орієнтирів до конкретних технологій супроводу та критеріїв оцінювання результатів. Життєтворча парадигма забезпечує цілісну методологічну основу для реалізації гуманістично зорієнтованого, особистісно-центричного підходу, що визнає дитину з особливими потребами повноцінним суб'єктом власного життя та підтримує процес розгортання її унікального життєтворчого потенціалу.

2.2. В освітньому процесі закладу середньої освіти надзвичайної цінності набуває дослідження дітьми засобів вивчення індивідуального життєвого шляху. Порушення теми розгортання досліджень індивідуального життєвого шляху в освітньому процесі може бути серед відповідей про заходи попередження виникненню сукупності психосоціальних труднощів у дітей «цифрового покоління». Адже кожна людина має свою власну долю і історію, які, з одного боку, визначаються зовнішніми обставинами і причинами, а з іншого – внутрішніми обставинами, які людина створює сама, і за які вона несе персональну відповідальність. Іншими словами, особистість може поступово змінити у певних межах зовнішні умови свого існування, якщо зрозуміє, яким чином можливо узгодити власні розвиткові потреби та вимоги соціуму. Особливістю позиції дитини в цьому процесі є відсутність достатнього життєвого досвіду для аналізу, усвідомлення життєвої ситуації та розбудови траєкторії ґрунтовних

змін. Адже всі зміни життєдіяльності дитини, які здійснюються у контексті перетворення її життя, повинні ґрунтуватися на розумінні нею закономірностей та принципів життєпобудови, специфіки власного життя, досвіді аналізу власної життєдіяльності та життєдіяльності інших людей (І. Єрмаков, В. Нечипоренко, Д. Пузіков)¹². Саме тому участь дітей в різноманітних дослідженнях індивідуального життя, які системно пропонуються в процесі навчання в школі, є для них незамінним ресурсом для розширення спектру уявлень про моделі життєздійснення, життєтворчості та формування емоційно насиченого ставлення до конкретних людських якостей, вад, соціальних проявів, моральних установок, здатності розуміти смисли вчинків людини, які не «лежать на поверхні», а потребують глибинного осмислення. Цей досвід «дотику» до життя іншої людини потрібно розглядати як життєву практику «цифрової дитини» без якої подальший розвиток людської цивілізації є неможливим.

Важливою складовою організації життєвих досліджень є об'єктивація «життєвого шляху», як ключової категорії життєпізнавального процесу, адже для дослідника з'являється можливість усвідомити життєвий шлях особистості як систему детермінуючих одне одного понять: «життєтворчість», «культура життя особистості», «життєві стратегії», «життєвий цикл», «час життя» тощо. Одні з перших наукових розвідок проблеми життєвого шляху належать французькому психологу П. Жане, намагався побачити людину в її реальних змінах у плині часу. Зіставляючи вікові фази і біографічні ступені життєвого шляху, він синтезував біологічний, психологічний та історичний час у єдину систему.

Спираючись на сутнісні характеристики підєво-біографічного підходу до вивчення життєвого шляху (Є. Головаха, О. Кронік, Л. Сохань та ін.) формулюємо досліджуване поняття наступним чином: життєвий шлях – процес руху людини траєкторією індивідуального розвитку, яка представляє собою гетерохронну зміну сукупності життєвих подій і обставин та обумовлює унікальність буття особистості. Розгортаючись у життєвому просторі, шлях особистості характеризується багатомірністю, цілісністю, просторовою розгорнутістю, гетерохронністю, зміною співвідношення детермінант.

Беручи до уваги наші рефлексії щодо змісту та ключових характеристик індивідуального життєвого шляху, видається доцільним для розгортання життєпізнавальних досліджень прийняти характеристики багатомірності, цілісності та просторової розгорнутості як

¹² Єрмаков І. Г., Нечипоренко В. В., Пузіков Д. О. Теорія і практика життєвого проектування саморозвитку особистості : практико зорієнтований посібник Запоріжжя : Вид-во Хортицького навчально-реабілітаційного багатопрофільного центру, 2011. 436 с.

системоутворюючі для цього типу досліджень. Так, багатомірність життя має досліджуватись з позиції кількості та сутності ліній розвитку в межах однієї біографії, які утворені під впливом конкретних історико-культурних та освітніх умов; кількісних та якісних характеристик життєвих циклів людини; впливу життєвих подій на подальшу розбудову траєкторії життя людини. Цілісність життя має усвідомлюватись дослідниками шляхом аналізу таких позицій: система ставлень особистості до предметного світу, до оточуючих, до себе, її трансформація протягом життєвого шляху; характеристики образу життя, життєвого стилю, життєвого сценарію, як інтегративних характеристик життєвого шляху. Простір життя має бути проаналізованим відповідно до таких позицій, як: географічна та особистісна розгорнутість життя; смисли життя. Пошук спроб визначення системотворюючих чинників, навколо яких дослідник може розгортати своє життєпізнавальне дослідження, на думку Л. Сохань¹³ актуалізує потребу визначення системи методів, якими він може скористатися.

У процесі дослідження індивідуального життєвого шляху в соціально-педагогічній взаємодії застосовуються різні загальнонаукові методи, що дозволяють виявити структуру, закономірності та специфіку життєвих явищ.

– Модельовання – відтворення життєвих явищ (життєва траєкторія, сценарій, образ життя) через реальні або абстрактні аналоги.

– Реконструювання – змістова та структурна перебудова явищ для аналізу їхніх закономірностей.

– Типологізація – виявлення подібностей і відмінностей серед життєвих подій і явищ, групування за ознаками.

– Спостереження – систематичне сприйняття явищ у конкретних умовах; включає зовнішнє та внутрішнє (самоспостереження).

– Експеримент (лабораторний і природний) – емпіричне втручання в життєві ситуації з реєстрацією змін під впливом факторів.

– Лонгитюдне дослідження – тривале вивчення розвитку одних і тих же суб'єктів для виявлення індивідуальної та вікової мінливості життєвого циклу.

– Бесіда та інтерв'ю – отримання інформації через вербальну комунікацію, зокрема у вільній або стандартизованій формі.

¹³ Сохань Л. В. Проектування особистістю свого життя *Українська наукова школа психології і педагогіки життєтворчості : досягнення та перспективи для XXI століття* : ювілейний науково-методичний збірник / за ред. Л. В. Сохань, І. Г. Єрмакова, Г. М. Несен, В. В. Нечипоренко та ін. Запоріжжя : КЗ «Хортицький національний навчально-реабілітаційний багатопрофільний центр» ЗОР, 2013. С. 50–53.

– Біографічний метод – дослідження, діагностика і проектування життєвого шляху через реконструкцію життєвих програм, спогадів, документів, продуктів діяльності та свідчень оточення.

– Автобіографування – ініційоване або спонтанне оповідання людини про власне життя, що сприяє рефлексії та самопізнанню.

– Біографічна рефлексія – формування особистістю суб'єктивної картини свого життєвого шляху.

– Психобіографічний метод – психологічний аналіз біографій конкретних осіб.

– Патографічний метод – дослідження хвороб і життєвих умов видатних осіб (Пауль Мебіус).

– Вчування – спільна робота дослідника та особистості над біографічними матеріалами.

– Нарація – створення усної чи письмової розповіді про життєві події з емоційною та оцінною складовою, що включає хронологію, оцінку, афективне ставлення, прогнозування майбутнього.

– Аналіз соціокультурного середовища – дослідження можливостей суспільства для формування внутрішніх умов життєдіяльності. Вивчення літературно-історичних джерел – аналіз історичних та літературних текстів для розуміння життєвих явищ у певні періоди.

– Вивчення продуктів діяльності – аналіз творів, документів, щоденників, офіційних матеріалів і свідчень оточення для визначення активності та індивідуальності особистості.

Вивчення психологічного майбутнього – аналіз і проектування життєвих перспектив через спеціальні методики: «Лінії життя» (Б. Левін), мотиваційна індукція (Ж. Нюттен), тести смисложиттєвих орієнтацій (Д. Леонтєв), «Індекс життєвої задоволеності» (Н. Паніна) та інші.

Методи біографічних досліджень є ключовими серед сукупності методів життєвих досліджень, які здійснюються у контексті життєвої практики учнів. Вони стають техніками прикладного аналізу та узагальнення учнями досвіду власного та чужого життя. До цих методів можна віднести власне біографічний метод (аналіз автобіографій, продуктів літературної творчості тощо), метод усної розповіді (нарація) та спостереження (І. Єрмаков).

(1) Результати досліджень з використанням біографічного методу (А. Павленко¹⁴ та ін.) інформують про життєвий досвід авторів,

¹⁴ Павленко А. І. Роль і місце біографічного методу у методології педагогіки *Науковий журнал Хортицької національної академії. Scientific Journal of Khortytisia National Academy. (Серія: Педагогіка. Соціальна робота)* : Вид-во комунального закладу вищої освіти «Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія» Запорізької обласної ради, 2020. Вип. 1(2). С. 30–39.

відбивають події індивідуального життєвого шляху, соціальні процеси, які впливали на його здійснення. Для життєвої практики учнів важливим є збирання та вивчення особистих документів. При чому учень може використовувати як чужі, так і власні особисті документи (наприклад, вести щоденник). Зазначений життєвий досвід, джерелами якого є особисті документи, включає уявлення, думки, образи, почуття, переживання особистості. Вони пов'язані з пізнанням дитиною життя, осмисленням закономірностей та принципів життєпобудови, пошуками власного місця у житті, визначенням та здійсненням життєвих цілей, протидією негативному впливу обставин, оцінкою власного життя тощо. Це особливо важливо для учнів, які хочуть (і повинні) знати про життя якнайбільше, однак, через брак життєвого досвіду, досить сильно ризикують, коли пізнають його самостійно. Цікавою можливістю організації учнями життєпізнавальної діяльності є підготовка фільму про життя знайомої їм авторитетної поважної людини. Така форма роботи викличе інтерес як з позиції залучення учнів до складного процесу кіноіндустрії, а також дасть можливість отримати досвід осмислення уроків життя іншої, проте, особисто знайомої людини.

В якості прикладу можна навести проведений у 2010–2011 роках в школі-інтернаті Хортицької національної академії (м. Запоріжжя) проекту «Життєтворчість педагога: сіяти розумне, добре, вічне», результатом якого стала літописна відеохроніка, присвячена життєвому шляху Людмили Семенівни Руденко (вчительки молодших класів закладу з досвідом педагогічної роботи більше, ніж сорок років). Школярі різного віку мали змогу організувати справжнє дослідження, яке включало широкий спектр методів: опитування друзів, знайомих, випускників, інтерв'ю з самою вчителькою, поїздки на Батьківщину вчительки та на попередні місця роботи, фільмування та систематизація інформації, типологізація – спроба учнів виявити складові (фактори), що сприяли особистісному та професійному зростанню вчительки, екстраполяція її особистісного досвіду на професійну творчість, історіографування суспільних подій років дитинства, молодості, зрілості вчительки тощо.

(2) Іншим засобом застосування біографічного методу в освітньому процесі є залучення учнів до роботи шкільної газети, окремі рубрики якої будуть присвячені життєописам успішних людей. В цьому випадку у дітей буде змога взяти участь у підборі та осмисленні матеріалів, а також обговоренні змісту статей на позакласних годинах з однокласниками.

(3) Життєпізнавальні дослідження школярі можуть проводити в уроках української та зарубіжної літератури, на яких вони знайом-

ляться із життям літературних героїв, які є незамінними прикладами різних сценаріїв життєвої долі людини – прикладами, описаними майстрами літератури, які не лише звертають увагу на фактологічний аспект життя, але й подають його своєрідну інтерпретацію з виділенням взаємозв'язків між глибинними чинниками життєвих подій. Причому такий ґрунтовний розгляд індивідуального життя пропонується дітям у художній формі, яка має найбільший арсенал засобів (метафори, епітети, гіперболи, гумор, патетика тощо) для вираження складних категорій життя.

Найбільш доступним та інформаційно насиченим засобом вивчення життєвого досвіду людини та навколишньої реальності є інформація, яку вона передає за допомогою мови, зокрема в процесі породження наративів. Створювати наратив близько та природно для дітей, що розвиваються в мовному світі, шукають своє місце у ньому, вербалізують особистісні ставлення до певних подій тощо. Досить цікавою на цьому тлі виступає життєва практика інтерв'ювання, яка дає багатий ресурс молодій особі не тільки побіжно ознайомитися із подіями життя іншої людини, а і прийняти безпосередню участь у створенні емоційно насиченої спонтанної оповіді. Серед форм нарації розглядається автобіографування. Т. Титаренко¹⁵ пояснює, що оповідні текстові практики, з яких складається автобіографія, спрямовані на охоплення різнобарвної і стереофонічної панорами життя у всій її складності, неочікуваності, багатомірності. Завдяки ним дитина здатна упорядкувати не лише свої враження про світ, що її оточує, але і власні спогади, бажання, переконання, сумніви. Розповідаючи чергову історію про саму себе, вона, орієнтуючись на конкретного слухача, надає власному досвіду форму і сенс, які, можливо, будуть переосмислені у діалозі з іншою людиною, готовою її уважно вислухати. Досить цікавим способом організації продукування школярами автонаративів є життєві наративи за сюжетами сімейного альбому. Створення нарацій «Історії життя» є ресурсним для становлення ціннісної сфери дитини. Адже усвідомлення кореляції виставлених пріоритетів життя близької людини та її життєвих досягнень, спільне осмислення життєвих уроків може стати незамінною складовою життєвих перспектив школяра, що вибудовані у розумному співвідношенні потреб індивіда та суспільства.

¹⁵ Титаренко Т. М. Конструювання життєвого шляху: практики автобіографування *Українська наукова школа психології і педагогіки життєтворчості : досягнення та перспективи для XXI століття* : ювілейний науково-методичний збірник / за ред. Л. В. Сохань, І. Г. Єрмакова, Г. М. Несен, В. В. Нечипоренко та ін. Запоріжжя : КЗ «Хортицький національний навчально-реабілітаційний багатопрофільний центр» ЗОР, 2013. С. 278–288.

Коректне спостереження за життям інших людей дозволяє доповнити та розширити результати біографічного методу та нарації. Воно сприяє формуванню уявлень про діяльність (умови життєдіяльності), достатніх для прогнозування життєвих завдань та труднощів, з якими особистість може зіткнутися у майбутньому, адекватного проєктування життєвих цілей (пов'язаних з відповідною діяльністю), прийняття рішень про розвиток відповідних життєвих компетенцій. Включене спостереження гарантує здобуття особистого практичного досвіду (звичайно, обмеженого, фрагментарного), необхідного для успішного оволодіння діяльністю. Наприклад, спостереження за життям студентів сприятиме глибшому розумінню життєвих вимог та завдань, з якими зіткнеться випускник школи, коли навчатиметься у закладі вищої освіти. Соціальна практика сприяє отриманню учнями соціального та життєвого досвіду (досвіду соціальної дії, вирішення соціальних проблем громади, прийняття рішень). Волонтерська діяльність допомагає осмисленню завдань та труднощів майбутньої трудової діяльності, дозволяє здобути досвід безкорисної соціальної дії.

Отже, осмислення життєвого шляху людини, як процесу її руху траєкторією індивідуального розвитку (гетерохронною сукупністю життєвих подій і обставин), обумовлює розуміння унікальності буття особистості. Використання загальнонаукових (моделювання, реконструювання, спостереження, експериментування) та специфічних (біографічний метод, автобіографування, психобіографування, нарація, аналіз соціокультурного середовища, вивчення продуктів діяльності тощо) методів життєпізнавальних досліджень робить теорію психології та педагогіки життєтворчості прикладною, здатною до інтерпретації в контексті освітнього процесу закладу середньої освіти.

3) Розвиток ідентичності студентської молоді в процесі соціально-педагогічної діяльності на засадах теорії життєтворчості.

Соціокультурні практики закладів вищої освіти стають ключовим простором моделювання образу «Я» студента, формування його ціннісних орієнтирів, зміцнення життєвої позиції та розвитку цілісної особистісної ідентичності.

Аналіз матеріалів досліджень 2014–2023 рр.¹⁶ демонструє, що в умовах воєнних викликів та суспільних трансформацій, ЗВО

¹⁶ Павленко А. І., Сташук О. О., Левченко В. С. Змагальна суспільна інтеграція у подоланні воєнної загрози державності України (2014–2023 роки) як чинник розвитку національної ідентичності української молоді *Науковий журнал Хортицької національної академії. (Серія: Педагогіка. Соціальна робота)*. 2023. Вип. 2(9). С. 214-229 DOI : <https://doi.org/10.51706/2707-3076-2023-9-4>

цілеспрямовано посилюють роль соціокультурної діяльності як життєтворчого механізму розвитку студентів. Найвагомішими в цьому процесі виступають такі практики:

- культурно-просвітницькі проекти, спрямовані на осмислення української історії, культури, традицій;
- волонтерські та громадянські ініціативи, які формують суб'єкту позицію та відчуття приналежності до спільноти;
- національно-патріотичні заходи, що актуалізують цінності свободи, гідності, відповідальності;
- творчі студії, мистецькі практики, які активізують емоційно-ціннісний компонент ідентичності;
- форми студентського самоврядування як простір самореалізації та побудови власного життєвого сценарію;
- комунікативні платформи, міжвузівські й міжнародні освітні проекти, що розширюють соціальний досвід молоді та сприяють конструюванню багатовимірної ідентичності.

Соціокультурна діяльність у ЗВО має життєтворчу роль, адже вона не тільки сприяє переходу від зовнішніх впливів до внутрішньої роботи особистості, а й запускає процеси самопізнання, рефлексії, формування цілісної картини власного життя. Студент, включений у такі практики, поступово моделює образ «Я», важливою складовою якого є національна, культурна, громадянська та професійна ідентичність.

За даними опитувань студентів Хортицької національної академії (2021–2023 рр.)¹⁷, соціокультурні практики ЗВО виступають дієвим чинником не лише активізації пізнавального інтересу до української культури, а й посилення позитивного ставлення до держави, зростання почуття національної гідності, формування суб'єктивної готовності діяти на благо суспільства. Зростання показників національної самоідентифікації, громадянської активності та бажання пов'язувати власне майбутнє з Україною свідчить, що соціокультурний простір освітнього закладу виконує функцію інституції соціального дорослішання, де формується життєва позиція молоді людини.

Життєтворча соціально-педагогічна взаємодія викладачів і студентів у цьому контексті набуває особливої значущості. Вона забезпечує:

- підтримку рефлексивних процесів, необхідних для усвідомлення власного життєвого шляху;

¹⁷ Павленко А. І., Сташук О. О., Левченко В. С. Змагальна суспільна інтеграція у подоланні воєнної загрози державності України (2014–2023 роки) як чинник розвитку національної ідентичності української молоді *Науковий журнал Хортицької національної академії. (Серія: Педагогіка. Соціальна робота)*. 2023. Вип. 2(9). С. 214-229
DOI : <https://doi.org/10.51706/2707-3076-2023-9-4>

- створення умов для безпечного моделювання майбутнього, що дає змогу студенту вибудувати перспективу життєвого розвитку;
- коригування цінностей, установок, життєвих смислів через співпрацю, діалог, включення у діяльність;
- формування суб'єктності, яка є основою будь-якої ідентичності.

Участь студентів у соціокультурних практиках, що організуються ЗВО, виступає не лише формою дозвілля чи міжособистісної взаємодії. Це – життєтворчий процес, у ході якого молодь отримує можливість переосмислити власний досвід, інтегрувати його у власну систему ідентичностей, сформувані стратегічні уявлення про себе і свою роль у суспільстві; зміцнити психологічну стійкість і здатність до самостворення.

Таким чином, соціокультурна діяльність ЗВО та життєтворча соціально-педагогічна взаємодія зі студентами виступають центральними механізмами розвитку особистісної цілісності, формування національної, громадянської та професійної ідентичності. Вони забезпечують студентській молоді ресурс для конструктивного життєвого самовизначення, створюють умови для становлення сильного, відповідального та соціально активного покоління, здатного до творення власної життєвої траєкторії та участі у розвитку української держави.

4) Організація соціально-педагогічної роботи з внутрішньо переміщеними особами на засадах теорії життєтворчості має також свої особливості, зумовлені тим, що вимушене переселення спричиняє глибокі зміни в життєвому світі людини: руйнуються звичні соціальні зв'язки, втрачається почуття стабільності й безпеки, деформується цілісність ідентичності. У цьому контексті організація соціально-педагогічної підтримки потребує не лише оперативних кризових втручань, а й створення умов для життєтворення – відновлення людиною здатності будувати власні життєві стратегії, формувати нові смисли й моделі майбутнього.

Нормативно-правові документи визначають ВПО як осіб, змушених змінити місце проживання внаслідок бойових дій, окупації чи надзвичайних ситуацій. Вони належать до найбільш вразливих категорій населення і стикаються з широким спектром труднощів – житлових, економічних, психологічних, освітніх, сімейних. Тому соціально-педагогічна діяльність щодо їх підтримки має поєднувати короткострокові кризові технології (аутріч-робота, кризове втручання, орієнтована на завдання модель) і довгострокові стратегії інтеграції, що ґрунтуються на системно-екологічному підході та концепції соціальної включеності.

Одним із засобів підтримки ВПО є аустріч-технології, які забезпечують мобільність, доступність і адресність соціальних послуг. Цей підхід передбачає ініціативний вихід фахівця у простір проживання клієнтів – місця компактного поселення, гуманітарні штаби, тимчасові центри, громадські локації та цифрові середовища. Саме аустріч створює можливість для встановлення первинного контакту, проведення оцінки потреб, оперативного інформування та залучення ВПО до подальших програм підтримки. У життєтворчому вимірі він відкриває шлях до формування довірливих стосунків, у межах яких клієнт отримує не лише послуги, а й можливість для рефлексії та відновлення суб'єктності.

Критерії оцінювання аустріч-діяльності включають спектр використовуваних технологій і якість послуг. Високий рівень ефективності характеризується різноманітністю інструментів (вівізні консультації, дистанційна комунікація, робота у місцях перебування клієнтів, інформаційні кампанії) та високою задоволеністю ВПО отриманою підтримкою. Така адресність і гнучкість відповідають життєтворчій логіці: чим ближче послуга до клієнта, тим більше шансів на відновлення його життєвої активності та соціальної включеності.

Емпіричне дослідження, проведене у 2023 році серед внутрішньо переміщених осіб (n=34)¹⁸, дозволило окреслити тенденції, важливі для вдосконалення засобів соціально-педагогічної роботи. Соціально-демографічний портрет респондентів вказує на переважання молоді (55,9%) та жінок (64,7%). Значна частина переселенців виїжджали з родинами, що актуалізує сімейно-орієнтовані форми допомоги. Основними каналами інформування про соціальні послуги стали соціальні мережі та месенджери (35,3%), що підкреслює зростаючу роль цифрових технологій у комунікації. Дослідження ефективності роботи громадських організацій засвідчило, що понад половина ВПО користувалися їхніми послугами, але тільки 40% повністю вирішили свої питання. Прозорість та доступність процедури отримання допомоги оцінюється як часткова, що вказує на потребу в удосконаленні механізмів зворотного зв'язку. Державні установи також мають відносно низький рівень звернень: 52,9% ВПО ніколи не контактували з центрами соціальних служб, що значною мірою пов'язано з відсутністю ініціативної роботи та зрозумілих алгоритмів доступу.

¹⁸ Сташук О.О., Поліщук Л.М. Оцінка використання аустріч-технологій в системі надання соціальних послуг внутрішньо переміщеним особам *Освіта сьогодні: життєтворчість як основа національного відродження та єдності*: збірник тез доповідей Міжнародної науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 17 жовтня 2024 р.): Вид-во Хортицької національної академії, 2024. 512 с.

Особливо показовим є запит на проактивність соціальних працівників: 76,5% респондентів зазначають, що служби не виходили з ініціативою до них; 35,3% переконані, що ВПО потребують постійної проактивної підтримки. Це підтверджує пріоритетність аутріч-роботи як засобу не лише соціальної допомоги, а й життєтворчої підтримки – здатності повернути людині відчуття бачення майбутнього й можливості впливати на власні життєві рішення. Організація якісної допомоги потребує високого рівня технологічної готовності соціальних педагогів, яка охоплює здатність застосовувати сучасні технології соціальної роботи, адаптувати їх до потреб різних груп ВПО, проєктувати індивідуальні програми підтримки та зберігати мотивацію до професійного розвитку. Дослідження (В. Бочелюк, Р. Вайнола, Т. Семігіна, І. Мигашко та ін.) наголошують, що технологічний підхід мінімізує хаотичність і забезпечує можливість будувати соціальну допомогу на наукових засадах, що є фундаментом результативності та гуманістичності професійної діяльності. Аналіз рівня підготовки майбутніх соціальних педагогів продемонстрував, що хоча більшість з них виявляють інтерес до роботи з ВПО, їхня технологічна компетентність сформована нерівномірно: існують прогалини в обізнаності щодо технологій, інформаційної мобільності та практичних навичок застосування технологічних алгоритмів.

Отже, сучасна соціально-педагогічна робота з ВПО має ґрунтуватися на комплексному поєднанні технологічних підходів і життєтворчої підтримки, яка допомагає людині не лише долати кризу, а й вибудовувати новий життєвий простір, формувати стійкі життєві стратегії та відновлювати цілісність власної ідентичності. Аутріч-технології виступають дієвим засобом підвищення доступності соціальних послуг і відповідають очікуванням ВПО щодо проактивності соціальних служб. Важливою умовою розвитку системи підтримки є підготовка фахівців, здатних організувати соціально-педагогічну роботу на засадах життєтворчості.

5) *Життєворчі виміри вирішення проблеми реінтеграції ветеранів війни.* Сучасне українське суспільство стикається зі стрімким зростанням кількості ветеранів російсько-української війни, що потребує ефективних механізмів їхньої соціальної реінтеграції. Одним із ключових засобів такої інтеграції є надання ветеранам доступу до вищої освіти, що одночасно є вираженням соціальної справедливості та визнанням їхніх заслуг перед державою, а також створює фундамент для розвитку післявоєнного суспільства.

Дослідження Міжнародної організації міграції (МОМ) з ветеранами війни (n = 693) показало, що критично важливими чинниками для

ветеранів є працевлаштування (70%) та освіта (44%), а для відчуття своєї інтегрованості у громаду – доступ до державних послуг (68%)¹⁹. Здобуття нової професії визнають одним із ключових викликів переходу до цивільного життя 9% респондентів. Освіта виступає як засіб життєтворчої активності, що допомагає ветеранам відновити соціальні зв'язки, визначити нові соціальні ролі та відчути себе повноцінними учасниками громадського життя.

Процес впровадження інклюзивної освіти для ветеранів війни має життєтворчу спрямованість і розглядається у трьох взаємопов'язаних етапах:

1. Вступний процес. Бар'єри вступу ветеранів до ЗВО (низька поінформованість, недостатня мотивація) подоланні через професійну комунікацію соціальних працівників. Використання життєтворчих методів, таких як індивідуальні консультації, мотиваційні зустрічі та групові інтеграційні заходи, дозволяє ветеранам усвідомити власні потреби, відновити внутрішню активність і виробити життєві цілі.

2. Ефективне навчання в інклюзивному освітньому просторі. Цей етап передбачає:

– Толерантний простір взаємодії, де ветерани відчують повагу до свого досвіду та можливість формувати нові соціальні ролі.

– Соціально-педагогічний супровід, що реалізує життєтворчу комунікацію: соціальні працівники стимулюють рефлексію, підтримують саморозвиток і адаптацію до студентського середовища.

– Організаційні зміни у ЗВО, включно з навчально-реабілітаційними підрозділами та кар'єрними центрами, які надають ветеранам ресурси для професійного самовизначення та життєтворчої діяльності.

3. Залучення ветеранів до життя громади. Важливою є активізація соціальної ролі ветеранів через волонтерські, культурні та спортивні заходи. Центри ветеранського розвитку та соціальне партнерство ЗВО з громадськими організаціями створюють простір для життєтворчої участі, дозволяючи ветеранам відчути власний вплив на соціум і реалізувати громадський потенціал.

Життєтворче значення етапів процесу полягає у формуванні стійких соціальних зв'язків, відновленні самоповаги, розвитку нових компетенцій та активній участі у суспільному житті, що забезпечує не лише освітній, а й особистісно-акмеологічний ефект інтеграції ветеранів.

¹⁹ Кінселла М., Арас В. Соціальна реінтеграція ветеранів в Україні з акцентом на інклюзивність ветеранів як вразливої категорії населення і роль, яку ветеранські організації можуть відігравати у забезпеченні інклюзивності. *Підсумковий аналітичний звіт МОМ*. 2023. URL: <https://surl.luhackamj> (дата звернення: 23.10.2024)

Отже, процес соціальної реінтеграції ветеранів війни має нести життєтворче методологічне підґрунтя та поєднувати (1) толерантний, життєтворчий простір взаємодії у ЗВО; (2) фаховий соціально-педагогічний супровід, який сприяє розвитку самостійності та життєтворчості ветеранів; (3) створення організаційних механізмів підтримки ветеранів у навчанні, професійній та громадській діяльності.

ВИСНОВКИ

Проведений теоретико-методологічний аналіз засвідчив, що життєтворча парадигма виступає цілісною, інтегративною та евристичною продуктивною основою сучасної соціально-педагогічної діяльності в умовах соціальних трансформацій. Вона поєднує гуманістичні, культурологічні, діяльнісні та суб'єктно-орієнтовані підходи, забезпечуючи переорієнтацію професійної взаємодії з компенсації дефіцитів на розвиток особистісного, соціального й життєвого потенціалу людини.

Педагогіка життєтворчості, сформована в міждисциплінарному просторі гуманітарного знання, набуває статусу автономного напрямку, здатного забезпечити методологічну єдність освіти, культури та соціальної підтримки. Її концептуальні засади корелюють із міжнародними освітніми орієнтирами та конституційними цінностями української держави, що підсилює її суспільну значущість і практичну релевантність.

Життєтворча парадигма трансформує професійну позицію соціального працівника й соціального педагога у напрямі партнерської, рефлексивної та фасилітаційної взаємодії, а вистосування біографічних, нарративних, рефлексивних та соціокультурних методів у межах фахової діяльності сприяє інтеграції особистісного досвіду клієнтів, осмисленню ними життєвих подій і формуванню смисложиттєвих орієнтацій. Це забезпечує перехід від патерналістичної моделі ситуативної допомоги до довготривалого супроводу особистісного розвитку.

Аналіз практик соціально-педагогічної діяльності з різними категоріями клієнтів підтвердив універсальність і адаптивність життєтворчого підходу. У сфері ранньої реабілітації він забезпечує ресурсно-орієнтовану підтримку дитини та сім'ї, спрямовану на розвиток автономії й життєвої активності. В освітньому просторі закладів загальної середньої освіти життєпізнавальні дослідження сприяють формуванню рефлексивної культури, життєвої компетентності та здатності до осмисленого вибору. У вищій школі соціокультурні практики виступають потужним чинником становлення багатовимірної ідентичності студентської молоді. У роботі з внутрішньо переміщеними особами життєтворчий підхід створює умови для відновлення цілісності життєвого світу та формування нових життєвих стратегій.

Отже, життєтворча парадигма постає не лише як теоретичний конструкт, а як методологічна основа модернізації соціально-педагогічної діяльності. Вона створює умови для формування цілісної, стійкої та соціально відповідальної особистості, здатної до активного конструювання власної життєвої траєкторії в умовах суспільної нестабільності.

АНОТАЦІЯ

У розділі розкрито методологічний потенціал життєтворчої парадигми як інтегративної основи сучасної соціально-освітньої діяльності. Обґрунтовано її значення для переосмислення теоретичних засад соціальної роботи та соціальної педагогіки в умовах суспільних трансформацій. Проаналізовано еволюцію гуманістичного підходу та його розвиток у межах життєтворчої концепції, орієнтованої на формування суб'єктності та ресурсності особистості. Особливу увагу приділено рефлексивно-аналітичному осмисленню практики соціально-педагогічної роботи з різними категоріями клієнтів. Висвітлено специфіку організації ранньої соціальної реабілітації дітей на засадах життєтворчості як процесу підтримки індивідуального життєвого конструювання, а також проаналізовано особливості соціально-педагогічної роботи з учнями та студентами, спрямованої на формування їхньої життєвої компетентності, ціннісно-смыслових орієнтацій, здатності до самовизначення й відповідального проектування власної освітньо-професійної траєкторії. Увагу приділено життєтворчим аспектам професійного соціально-педагогічного супроводу внутрішньо переміщених осіб, ветеранів війни у контексті відновлення їхньої суб'єктності та життєвих стратегій.

Література

1. Денисюк О.М. та ін. Актуальні питання соціальної роботи : навч. посіб. / Ужгород : РІК-У, 2023. 420 с.
2. Гончаренко С. Український педагогічний словник. Київ : Либідь, 1997. 376 с.
3. Єрмаков І.Г., Нечипоренко В.В., Пузіков Д.О. Теорія і практика життєвого проектування саморозвитку особистості : практико зорієнтований посібник Запоріжжя : Вид-во ХНРБЦ, 2011. 436 с.
4. Зязюн І.А. Гуманістична парадигма в освіті. *Вища освіта в Україні : реалії, тенденції, перспективи розвитку*. Київ : Знання, 1996. С. 8–12.

5. Іванова Т. Культурологічна парадигма освіти у концепції академіка І. Зязюна. *Дзеркало тижня*. 1 березня – 6 березня 2013. URL : <https://surl.li/wabmsj> (дата звернення:15.05.2021).

6. Кінселла М., Арас В. Соціальна реінтеграція ветеранів в Україні з акцентом на інклюзивність ветеранів як вразливої категорії населення і роль, яку ветеранські організації можуть відігравати у забезпеченні інклюзивності. *Підсумковий аналітичний звіт МОМ*. 2023. URL : <https://surl.lu/hckamj> (дата звернення: 23.10.2024)

7. Конституція України. Закон від 28.06.1996. № 254к/96-ВР. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення : 15.04.2025)

8. Дмитренко Т. О. та ін. Основи сучасної педагогіки : монографія / Херсон. держ. ун-т, Харків. нац. екон.ун-т ім. С. Кузнеця. Херсон : ПП Вишемирський. 2016. 462 с.

9. Павленко А. І. Роль і місце біографічного методу у методології педагогіки *Науковий журнал Хортицької національної академії. (Серія: Педагогіка. Соціальна робота)*. 2020. Вип. 1(2). С. 30–39.

10. Павленко А. І., Сташук О. О., Левченко В. С. Змагальна суспільна інтеграція у подоланні воєнної загрози державності України (2014–2023 роки) як чинник розвитку національної ідентичності української молоді *Науковий журнал Хортицької національної академії. (Серія: Педагогіка. Соціальна робота)*. 2023. Вип. 2(9). С. 214-229 DOI : <https://doi.org/10.51706/2707-3076-2023-9-4>

11. Семигіна Т. Розвиток власних теорій соціальної роботи: глобальні тенденції. *Розвивальний потенціал сучасної соціальної роботи: методологія та технології : матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції (15 – 16 березня 2018 року, Київ)* (КНУ імені Тараса Шевченка. 2018. С. 190–194.

12. Сохань Л. В. Проектування особистістю свого життя *Українська наукова школа психології і педагогіки життєтворчості : досягнення та перспективи для XXI століття : ювілейний науково-методичний збірник : КЗ «Хортицький національний навчально-реабілітаційний багатопрофільний центр» ЗОР*, 2013.С. 50–53.

13. Сташук О. О. Соціально-педагогічна характеристика сприятливого середовища реабілітаційного закладу для дітей з психофізичними порушеннями *Актуальні проблеми освітньо-реабілітаційного простору: соціальні, педагогічні та психологічні аспекти : монографія / Запоріжжя : Вид-во Хортиц. нац. акад., 2022. Т. 2. 436 с., С. 300–324.*

14. Сташук О.О., Поліщук Л.М. Оцінка використання аутич-технологій в системі надання соціальних послуг внутрішньо переміщеним особам *Освіта сьогодні: життєтворчість як основа*

національного відродження та єдності: збірник тез доповідей Міжнародної науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 17 жовтня 2024 р.) : Вид-во Хортицької національної академії, 2024. 512 с.

15. Титаренко Т. М. Конструювання життєвого шляху: практики автобіографування *Українська наукова школа психології і педагогіки життєтворчості : досягнення та перспективи для XXI століття* : ювілейний науково-методичний збірник : КЗ «Хортицький національний навчально-реабілітаційний багатопрофільний центр» ЗОР, 2013. С. 278–288.

16. Українська наукова школа психології і педагогіки життєтворчості: досягнення, проблеми та перспективи розвитку: ювілейний науково-методичний збірник / Запоріжжя : Видавництво комунального закладу «Хортицький національний навчально-реабілітаційний багатопрофільний центр» Запорізької обласної ради, 2013. 648 с., С. 478–483.

17. Шелюто В. М. Проблема сакрального як світоглядна проблема. *Наука. Релігія. Суспільство*. 2010. № 4. С. 94–101.

18. Learning: the treasure within: Report to UNESCO of the International Commission on Education for the Twenty-first Century / Jacques Delors, In'am Al Mufti, Isao Amagi and others; Paris : UNESCO PUBLISHING, 1996. 46 p.

Information about the authors:

Pavlenko Anatolii Ivanovych,

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Professor at the Department of Special Education,
Municipal Institution of Higher Education
«Khortytsia National Educational and Rehabilitation Academy»
of Zaporizhzhia Regional Council,
59 Naukovogo Mistechka str., Zaporizhzhia, Ukraine

Stashuk Olha Oleksandrivna,

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Assistant Professor at the Department of Psychology and Social Work,
Municipal Institution of Higher Education
«Khortytsia National Educational and Rehabilitation Academy»
of Zaporizhzhia Regional Council,
59 Naukovogo Mistechka str., Zaporizhzhia, Ukraine